Transtextual Study of Farhad in Parviz Tanavoli's Copper Sculptures

Abstract

The Iranian famous artist Parviz Tanavoli in order to keep the name of his teacher alive has chosen Farhad Kohkan from Iranian literature as a subject for his sculptures. He has mixed the figure of Farhad with Saqakhane water taps, locks and windows of blessed places in his art works. In this way he connected thoughts and beliefs of a nation with his own taste. There is a mixture of intellectual approach and modern art devices which has also received the praise of traditional art fans. When facing these statues, a little proximity to the human body can be found. These sculptures are attributed to Farhad, due to the expression of the artist and the naming of the works. This research examines the differences and commonalities of Farhad's character in the Nizami story and Tanavoli sculptures. Analyzing the meanings in the hidden layers of Farhad's personality in Tanavoli's works is another goal of the research. The research questions are: 1. How can Farhad in Khamsa Nizami be interpreted as hypotext and Farhad in Tanavoli's works as hypertext and what are the points of commonality and difference between them? 2. To what extent has Tanavoli been faithful to Farhad's character in hypotext and what are the meanings and concepts of the artist's additions in Hypertext? This research is based on a descriptive-analytical method with a comparative approach. The method of analyzing works is qualitative. Parviz Tanavoli has 15 copper sculptures related to Farhad Kohkan, among which 9 works were selected as research samples in a non-probabilistic way. The results of the research show that the words Parviz and Bulbul have appeared in visual texts with clear verbal reference to the writing system. In the visual text, Farhad's character is referred to the verbal text with implicit references. In hypertextuality, the artist in the creation of Farhad's character has in all cases transformed, replaced and increased the proportion of hypotext. Due to the transformation and change of nature combined with the humor of street market, Farhad's character transformation in the form of travestissement is observed. The artist has tried to use the content of the verbal narrative to create a new narrative based on their mental desire in hypertext. The titles chosen for works such as paratextuality have increased the connection between hypotext and hypertext and directs the perception of Farhad Kohkan's character in hypertext by the readers. The author of hypertext did not limit himself to the general theme of the verbal text, he tried to deal with the character of Farhad with a different approach in the content. Therefore, the relationship between verbal text and visual texts based on derivation with transformation, increase and substitution, has led to the expansion of internal elements in the form of travestissement and charge in the text.

Keyword

Farhad, Hypertext, Hypotext, Khamse Nizami, Parviz Tanavoli

Received: 18 Apr 2023
Received in revised form: 9 May 2024
Accepted: 15 Jun 2024

Mohammad Hossein Barati[1] iD
PhD of Comparative Analysis History of Islamic Art, Department of Islamic Art, Faculty of Art, Shahed University, Tehran, Iran.
E-mail: mohammadhoseinbarati@gmail.com

Seyed Reza Hosseini[2] iD (Corresponding Author)
Associate Professor, Department of Painting, Faculty of Art, Shahed University, Tehran, Iran. E-mail: rz.hosseini@shahed.ac.ir

Doi: https://doi.org/10.22059/jfava.2024.357488.667095

Citation: Barati, Mohammad Hossein; Hosseini, Seyed Reza (2024). Transtextual study of Farhad in Parviz Tanavoli's copper sculpture, *Journal of Fine Arts: Visual Arts*, 29(3), 49-62. (*in Persian*)

© **The Author(s)**
Publisher: University of Tehran Press

صفحات ۴۹ - ۶۲ (مقالهٔ پژوهشی)
نشریه هنرهای زیبا: هنرهای تجسمی ● دوره ۲۹ ● شماره ۳ ● پاییز ۱۴۰۳

مطالعه ترامتنی فرهاد در مجسمه‌های مسی پرویز تناولی

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۱/۲۹
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۲/۰۲
تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۳/۰۳/۲۶
محمد حسین براتی[۱]: دکترای تاریخ تطبیقی و تحلیلی هنر اسلامی، گروه هنر اسلامی، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد، تهران، ایران.
E-mail: mohammadhoseinbarati@gmail.com
سید رضا حسینی[۲] (نویسنده مسئول): دانشیار گروه نقاشی، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد، تهران، ایران.
E-mail: rz.hosseini@shahed.ac.ir
Doi: https://doi.org/10.22059/jfava.2024.357488.667095

چکیده

فرهاد در خمسهٔ نظامی، سنگ‌تراش عصر خسروپرویز ساسانی است؛ از نظر تناولی او نخستین پیکرتراش تاریخ ایران است. در مجسمه‌های تناولی، فرهادکوهکن با شخصیتی متفاوت از متن کلامی در قالب مکتب سقاخانه پا به عرصهٔ آثار هنری نهاد. هدف از این پژوهش کشف وجوه افتراق و اشتراک شخصیت فرهاد در خمسهٔ نظامی و واکاوی معانی در لایه‌های پنهان فرهاد در مجسمه‌های مسی تناولی است. این پژوهش با رویکرد ترامتنیت ژرار ژنت و به روش توصیفی‌تحلیلی با رویکردی تطبیقی به شناسایی فرهاد در پیش‌متن و تفسیر فرهاد در بیش‌متن پرداخته است. این پژوهش با گردآوری داده‌ها به شیوه اسنادی و مطالعات کتابخانه‌ای با روش تطبیق و تحلیل بینانشانه‌ای و با رویکرد ترامتنیت ژنت صورت گرفته است. سؤالات پژوهش شامل: الف) فرهاد در خمسهٔ نظامی به عنوان پیش‌متن و فرهاد در آثار تناولی به عنوان بیش‌متن چگونه قابل تفسیر بوده و چه نقاط اشتراک و افتراقی میان آن‌ها وجود دارد؟ ب) تناولی در آثار خود تا چه حد به شخصیت فرهاد در پیش‌متن وفادار بوده و افزوده‌های هنرمند در بیش‌متن با چه معانی و مفاهیمی توأم گشته است؟ از نتایج پژوهش اینکه در بینامتنیت، ارجاع لفظی و صریح وجود دارد. در رابطهٔ پیرامتنیت با عناوین انتخاب شده، دریافت مخاطبین از متن تصویری جهت‌دهی شده و در بیش‌متنیت هنرمند در خلق شخصیت فرهاد به تراگونگی در گونهٔ تراوستیسمان پرداخته است.

واژه‌های کلیدی
فرهاد، خمسه نظامی، پرویز تناولی، ترامتنیت ژنت

استناد: براتی، محمد حسین؛ حسینی، سید رضا (۱۴۰۳)، مطالعه ترامتنی فرهاد در مجسمه‌های مسی پرویز تناولی، نشریه *هنرهای زیبا: هنرهای تجسمی*، ۲۹(۳)، ۴۹-۶۲.

© نگارنده(گان)
ناشر: انتشارات دانشگاه تهران

مقدمه

تناولی برای زنده نگاه داشتن نام معلم و اُسوه خویش، فرهاد کوهکن را از ادبیات ایرانی به عنوان موضوعی برای پیکره‌سازی و تکریم پیشوای خود برگزید. اندام او را با شیرهای سقاخانه، قفل و پنجره‌های اماکن متبرک درآمیخت. او این گونه شیوهٔ اندیشیدن و اعتقادات یک ملت را با منویات خویش پیوند داد، برخوردی هوشمندانه هم‌سو با رویکردهای هنر مدرن که ستایش هواخواهان هنر سنتی را نیز دربرداشت. در مواجهه با این آثار قرابت اندکی با اندام انسان می‌توان یافت. این پیکره‌ها به واسطهٔ اذعان هنرمند و نام‌گذاری آثار، منتسب به شخصیت فرهاد نظامی است.

این پژوهش به بررسی وجوه افتراق و اشتراک شخصیت فرهاد در داستان نظامی و آثار تناولی می‌پردازد. واکاوی معانی در لایه‌های پنهان شخصیت فرهاد در آثار تناولی از دیگر اهداف پژوهش است. براین‌اساس دو پرسش زیر صورت‌بندی شده است. الف) فرهاد در خمسهٔ نظامی به عنوان بیش‌متن و فرهاد در آثار تناولی به عنوان بیش‌متن چگونه قابل تفسیر بوده و چه نقاط اشتراک و افتراقی میان آن‌ها وجود دارد؟ ب) تناولی در آثار خود تا چه حد به شخصیت فرهاد در پیش‌متن وفادار بوده و افزوده‌های هنرمند در بیش‌متن با چه معانی و مفاهیمی توأم گشته است؟ برای پاسخ به پرسش‌های پژوهش ابتدا با تحلیل ترامتنیت ژرار ژنت به روابط دو متن از دو نظام نشانه‌ای متفاوت در ارتباط با شخصیت فرهاد پرداخته و با در نظرگرفتن روابط میان متون، ارجاعات صریح و ضمنی، تراگونگی‌ها و همان‌گونگی‌ها دسته‌بندی شده تا مفاهیم جدید در لایه‌های ناپیدای متن تصویری آشکار گردد.

این پژوهش از این حیث حایز اهمیت است که با بررسی آثار پرویز تناولی به عنوان یکی از هنرمندان معاصر و نوگرای ایران، زمینهٔ شناخت ساختار آثار و مفاهیم مستتر در آن، ابعاد نظری و تفکرات هنرمند فراهم می‌آید. بدین ترتیب می‌توان در راستای پرکردن بخشی از خلأ موجود در پژوهش‌های بینارشته‌ای در هنر معاصر ایران گام نهاد. همچنین این پژوهش در بُعد نظری می‌تواند زمینه‌ای برای انجام پژوهش‌های آتی و پویایی‌بخشیدن به این حوزهٔ پژوهشی باشد؛ در بُعد عملی نیز نتایج به دست آمده می‌تواند برای هنرمندان و هنرجویان هنرهای تجسمی راهگشا و سودمند باشد.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از منظر هدف، کاربردی است و براساس ماهیت در زمرهٔ پژوهش‌های کیفی است که با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوا انجام شده است. روش تحلیل آثار کیفی است و با رویکرد ترامتنیت ژنت که برگرفته از نشانه شناسی بینامتنی میکائیل ریفاتر[1] و ژولیا کریستوا[2] است صورت پذیرفته است؛ ژنت با تفکیک اقسام این رویکرد نشانه‌شناسانه، ابزاری مفهومی برای ادراک و استخراج نشانه‌ها در روابط میان متون ارایه می‌کند. این رویکرد به دلیل خوانش و طبقه‌بندی روابط میان دو متن مورد مطالعه، در این پژوهش رویکردی کارآمد است. شیوهٔ گردآوری و دست‌یابی به اطلاعات با بهره‌گیری از مطالعات اسنادی، منابع کتابخانه‌ای و مشاهده است. همچنین از آنجا که دسترسی به آثار مورد نظر مقدور نبود و بررسی این آثار از زوایای مختلف میسر نشد، تحلیل‌ها به واسطه عکس‌های وب‌گاه هنرمند[3] که بدون تردید از بهترین زاویه دید برای ارایه به مخاطب انتخاب شده، صورت پذیرفته است. جامعهٔ پژوهش مشتمل بر ۱۵ مجسمهٔ مسی پرویز تناولی در ارتباط با فرهاد کوهکن است که از میان آن‌ها ۹ اثر به روش هدفمند به عنوان نمونه‌های موردی انتخاب شده است. هنرمند به دلیل عدم شناخت جامعهٔ جهانی از فرهاد و شخصیت او در تاریخ ادبیات ایران، عنوان برخی از این آثار را به شاعر یا عاشق تبدیل کرده است.

پیشینه پژوهش

در حوزهٔ مکتب سقاخانه و آثار تناولی پژوهش‌های بسیاری صورت گرفته است؛ اما پژوهشی با رویکرد ترامتنیت در حیطهٔ این آثار و خصوصا آثار وی با عنوان فرهاد نمی‌توان یافت. در ادامه به مهم‌ترین پیشینه‌های مرتبط با این پژوهش می‌پردازیم: ابراهیمی ناغانی (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «هویت و نشانه‌های هویت زیبایی‌شناختی در جنبش هنری سقاخانه» با طرح سؤال: نوع خاص هویت چیست و در جنبش هنری سقاخانه چگونه بروز می‌کند؟ معتقد است: جنبش سقاخانه، شکل خاصی از هویت را در عرصهٔ هنر می‌گشاید که می‌توان از آن به عنوان هویت زیبایی-شناختی یاد کرد. که علاوه‌بر تجربه زیبایی شناختی به ذائقه و نبوغ ایرانی تعلق دارد.

ابوالقاسم دادور و مریم کشمیری (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «باستان‌گرایی: شیوه‌ای بیانگر برای نوسنت‌گرایان با نگاهی بر آثار پیشگامان جریان سقاخانه» به این پرسش پاسخ می‌گوید که آیا نقوش باستانی در آثار پیشگامان جریان سقاخانه در دهه‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۵۰ هجری شمسی رسالت پیام‌رسانی نیز بر عهده داشته‌اند یا تنها از منظر زیبایی‌شناسی و آذین‌گری بر آثار نشسته‌اند؟ نویسندگان گمان می‌کنند؛ با تحلیل موردی برخی نقوش باستانی، در بستر آثار مدرن توانسته‌اند نشان دهند: این آرایه‌ها با بهره‌مندی از قالب‌شکنی در ذهن مخاطب، می‌تواند درک وی را به‌سوی معانی تازه و منطبق بر دریافت‌های دنیای معاصر رهنمون گرداند. در این آثار ویژگی پیام‌رسانی نقوش، مقدم بر خصلت آذین‌گری است. ازاین‌رو می‌توان گفت نقش‌مایه‌ها هم در معنای کهن خود می‌نشیند و هم مفهومی مطابق با دنیای امروز بیان می‌کند.

رائیکا خورشیدیان و حیدر زاهدی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «سقاخانه: نگاهی پسااستعماری[4] یا شرق‌شناسانه؟» معتقداند: حال و هوای معنوی این هنر امری آشنا با مردمان ایران است. به نظر می‌رسد تحلیل آثار سقاخانه بیشتر متأثر از جریانات متأخر باشد، امری که می‌توان آن را پرتاب نقد شرایط معاصر به گذشته دانست.

عباس ایزدی و محمدکاظم حسنوند (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «بازخوانی نقاشی سقاخانه از منظر هرمنوتیک گادامر» با هدف مطالعهٔ نقاشی سقاخانه با بهره‌گیری از مفاهیم هرمنوتیک تلاش کرده‌اند به این پرسش پاسخ دهند که: نحوهٔ خلق آثار هنرمندان این جنبش، تا چه میزان با مفاهیم هرمنوتیک گادامر مرتبط و قابل شرح است؟ نویسندگان نتیجه گرفته‌اند، گادامر معتقد است: هنگامی‌که مفسر با متنی قدیمی روبه‌روست، آن را به زمان معاصر خود منتقل می‌کند و با آن به گفت‌وگو می‌نشیند. نقاشان سقاخانه متون قدیمی؛ یعنی عناصر و نقش‌مایه‌های سنتی را که متعلق به گذشته بوده است، به دورهٔ معاصر منتقل کرده و از آن در جهت اهداف خود بهره برده‌اند. این نقوش که ریشه در سنت‌های ایرانی دارد با زبانی ملی و براساس رویکردهای زمان خود به‌کار رفته است. در این میان، شرایط تاریخی و اجتماعی ایران به‌عنوان بافت و زمینه تأثیرگذار بوده است.

آزاده بهمنی‌پور و عفت‌السادات افضل‌طوسی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «پروپاگاندا در مکتب سقاخانه بر اساس نظریات پیر بوردیو» با استفاده از آراء جامعه شناختی پیربوردیو که در حوزهٔ هنر بر رابطهٔ شرایط اجتماعی و هنر تأکید دارد به بررسی مکتب سقاخانه برگرفته از نیازهای اجتماعی و گرایشات عامهٔ مردم پرداخته‌اند. نتایج حاصل از این پژوهش حاکی از آن است که دولت به عنوان میدان قدرت با میدان زیر سلطه‌اش کنش داشته و نقاشان این مکتب را تحت تأثیر خود قرار داده است. نوشین استادمحمدی (۱۳۸۹) در *پایان‌نامه کارشناسی ارشد* خود با عنوان «سیر تحول داستان *شیرین و فرهاد* در متون نظم بعد از نظامی» به‌منظور تحلیل شخصیت‌های (خسرو، شیرین و فرهاد) به تفاوت‌های داستان‌های خلق شده به نسبت اثر نظامی پرداخته است. مصطفی آرزومند لیالکل (۱۳۸۹) در پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد خود با عنوان *بررسی شخصیت فرهاد واقعی و مقایسه آن در منظومهٔ خسرو و شیرین* معتقد است: آنچه از فرهاد در متون تاریخی آمده، بسیار مبهم است و فرهاد در هاله‌ای از ابهام به ما نمایانده می‌شود.

رضا علی‌پور سعدانی و مرجان شیخ‌زاده (۱۳۸۸) در مقاله‌ای با عنوان «اشیاء جادویی در فرهنگ عامهٔ ایران و تأثیر آن در نقاشی مکتب سقاخانه» با ارایه منتخبی از این اشیاء به بررسی فرهنگ عامیانه ایران با تأکید بر خصیصهٔ شیءباوری[5] و معرفی آن‌ها به عنوان فرهنگی ناب و دست نخورده به ثبت و ضبط آن‌ها پرداخته‌اند. آنان معتقدند: در میان عناصر متعدد فرهنگ عامیانه، شیءباوری حضور گسترده‌ای در زندگی عوام داشته است. این ویژگی در آثار هنرمندان سقاخانه به عنوان عنصر فرهنگی زمانه در جهت خلق آثار نمادین و معناگرا ثمربخش بوده است. رحمان احمدی ملکی (۱۳۸۰) در مقاله‌ای با عنوان «نگاهی دیگر به سقاخانه» معتقد است: هنرمندان این مکتب تلاش داشتند از این اشکال و علامت‌ها به‌طور مستقیم استفاده نکنند و به عنوان پشتوانهٔ فرهنگی و مادهٔ خام بهره ببرند، به‌طوری که هرکس به این آثار نگاه کرد، نشانه‌هایی از خصوصیات امامزاده‌ها، سقاخانه‌ها و دیگر اماکن متبرکه را در آن‌ها ببیند.

با توجه به پیشینهٔ مطرح‌شده می‌توان دریافت که تاکنون پژوهشی پیرامون شخصیت فرهاد، مضامین و محتوای آن در آثار تناولی شکل نگرفته است. به زبان ساده، پژوهشی با هدف تناظریابی و تداعی‌یابی میان شخصیت فرهاد در خمسه نظامی و آثار تناولی مشاهده نشد. این مهم نه‌تنها به عنوان فرضیه این پژوهش مطرح است، بلکه از منظری ضرورت و جنبهٔ نوآورانه پژوهش محسوب می‌شود.

مبانی نظری پژوهش

ترامتنیت[6] هر نوع رابطه‌ای است که یک متن با متن‌های دیگر دارد. ژنت[7] ترامتنیت را در «به پنج دسته بزرگ یعنی بینامتنیت[8] [هم حضوری] فرامتنیت[9] [رابطهٔ انتقادی یا تفسیری] پیرامتنیت[10] [رابطهٔ تبلیغی و آستانگی] بیش‌متنیت[11] [رابطهٔ برگرفتگی] سرمتنیت[12] [رابطهٔ گونه‌شناسانه و تعلقی] تقسیم می‌کند» (نامورمطلق، ۱۳۸۶، ۸۵). این روابط می‌تواند از دو نظام نشانه‌ای متفاوت باشد که در این صورت به آن بینامتنیت بینانشانه‌ای می‌گویند. در این پژوهش به غیر از گونهٔ فرامتنیت، سایر اقسام ترامتنیت به عنوان ابزاری مفهومی، در تحلیل بینانشانه‌ای متون مورد نظر استفاده خواهد شد که در ادامه به معرفی آن می‌پردازیم.

بینامتنیت رابطهٔ میان دو متن بر اساس هم‌حضوری است. به عبارت دیگر هر گاه بخشی از یک متن در متن دیگری حضور داشته باشد رابطهٔ میان این دو، رابطهٔ بینامتنی محسوب می‌شود که در سه گونه تقسیم‌بندی می‌شود: ۱. صریح: بیانگر حضور آشکار یک متن در متن دیگر است؛ ۲. غیر صریح: بیانگر حضور پنهان یک متن در متن دیگر است و قصد دارد تا مرجع بینامتن خود را پنهان کند؛ ۳. ضمنی: در این گونه، نشانه‌هایی وجود دارد که می‌توان متن نخست را تشخیص داد و تنها کسانی که متن اول را می‌شناسند، نشانه‌های متن دوم را ادراک می کنند.

بیش‌متنیت نیز مانند بینامتنیت به رابطهٔ میان دو متن ادبی یا هنری می‌پردازد ولی بیش‌متنیت براساس برگرفتگی[13] است و تأثیر یک متن بر متن دیگر اهمیت دارد، اما حضور متن اول در متن دوم الزامی نیست و تأثیر کلی مورد نظر است. بنابراین برگرفتگی رابطه‌ای است که موجب می‌شود بیش‌متن بر اساس پیش‌متن شکل گیرد. اگر این برگرفتگی‌ها تنها از یک پیش‌متن باشد، پیش‌متن انحصاری و اگر چندین پیش‌متن مطرح باشد ترکیبی یا غیر انحصاری نام دارد. «رابطهٔ برگرفتگی خود بر دو دسته کلی تقلیدی [همان‌گونگی] و تراگونگی [دگرگونی و تغییر] قابل تقسیم است» (همان، ۹۵). در همان‌گونگی نیت خالق، حفظ متن نخست در وضعیت جدید است. همان‌گونگی می‌تواند با کمترین تغییر و یا حتی تقلیدی کامل از بیش‌متن باشد. در تراگونگی بیش‌متن با تغییر و دگرگونی پیش‌متن ایجاد می‌شود. آنچه در تراگونگی اهمیت دارد تغییراتی است که «در حوزه محتوا صورت می گیرد» (همان، ۹۷). تراگونگی با تغییراتی درونی همراه است که شامل حذف، جانشینی و افزایش عناصر است. در حذف، شاهد کاستن برخی از عناصر متن‌پیشین در متن‌پسین هستیم. در افزایشی بیش‌متن با افزودن عناصر جدید به نسبت پیش‌متن متفاوت ظاهر می‌شود. به دلیل این تغییرات «تراگونگی با تنوع، پویایی و خلاقیت بسیار بیشتری در ایجاد بیش‌متن همراه است» (نوروزی و نامورمطلق، ۱۳۹۷، ۶). در صورت وجود تراگونگی در بیش‌متن، این گونه تغییرات با گسترش بیش‌متن نسبت به پیش‌متن، می‌تواند دلیلی بر خلاقیت هنرمند باشد.

پیرامتنیت همچون کمربندی متن اصلی را دربرمی‌گیرد، ولی متن مستقلی نیست. نام اثر، نام مؤلف، پانوشت و غیره که به متن اصلی مرتبط هستند، پیرامتن‌هایی برای اثر محسوب می‌شود. پیرامتن آستانه ورود به متن است و دریافت یک متن را از سوی خوانندگان جهت دهی و کنترل می‌کند.

سرمتنیت رابطه‌ای تعلقی است و به روابط یک متن و گونه‌هایی که به آن تعلق دارد می‌پردازد. سرمتن، متن محسوب نمی‌شود. مانند مکتب سقاخانه که مجموعه‌ای از متن‌ها را با ویژگی‌های خاص در برمی‌گیرد.

گونه‌های بیش‌متنیت

پاستیش[14] تقلید در سبک و تغییر در محتوا است؛ تقلید صورت می‌پذیرد اما موضوع دیگری مورد استفاده قرار می‌گیرد که براساس تقلید و همان‌گونگی با کارکرد تفننی است (نه طنز نه جد) و با شوخی به پیش‌متن می‌پردازد.

شارژ[15] در رابطهٔ همان‌گونگی با غلوکردن یکی از ویژگی‌های پیش‌متن با تقلید و تغییراتی توأم با طنز و کاریکاتور به پیش‌متن می‌پردازد.

فورژری[16] ساده‌ترین و ناب‌ترین نوع تقلید است که نوعی تقلید جدی و کامل محسوب می‌شود.

پارودی[۱۷] در رابطهٔ تراگونگی با کارکردی تفننی (نه طنز نه جد) به قصد شوخی و نه تخریب پیش‌متن، متن تازه‌ای خلق می‌کند.

تراوستیسمان[۱۸] از واژهٔ تراوستی به معنای دگرگون کردن و تغییر سرشت است. تراوستیسمان با ایجاد رابطهٔ تراگونگی با کارکردی طنز به تخریب و تحقیر پیش‌متن توأم با شوخی کوچه بازاری می‌پردازد.

جایگشت[۱۹] ضمن حفظ رابطهٔ تراگونگی به تکثیر جدی پیش‌متن در یك فضای جدید با کارکرد جدی می‌پردازد. همچون تبدیل یك رمان به یك فیلم سینمایی.

تحلیل بستر تحلیل

از آنجا که موضوع مورد پژوهش با نشانه‌های فرهنگی درهم‌تنیده شده است. در ادامه به معرفی بسترهای مرتبط با موضوع مورد مطالعه چون: مکتب سقاخانه، داستان‌های خسرو و شیرین، شیرین و فرهاد و شخصیت فرهاد کوهکن می‌پردازیم تا در تطبیق و تحلیل نشانه‌ها در راستای نیل به اهداف پژوهش گام برداریم.

تناولی آثار خود را در بستر مکتب سقاخانه[۲۰] به جامعهٔ جهانی معرفی کرد. هنرمندان این مکتب در حدود سال‌های ۱۳۳۵ تحت تأثیر هنر غربی، درصدد بودند در عین نوگرایی سبکی بیافرینند که دارای شاخصه‌های ملی، ایرانی و اسلامی باشد. «هنرمندان سقاخانه را می‌شد نوادگان استادان صنعتگر قرن‌های پیشین دانست» (پاکباز، ۱۳۸۹، ۲۱۵). در این میان پرویز تناولی[۲۱] با خلق مجسمه‌های فرهاد و مجموعهٔ هیچ سهم بسزایی داشت. تناولی در پیشگفتار کتاب خود با عنوان *تاریخ مجسمه‌سازی در ایران* تلاش می‌کند، فرهاد کوهکن را به عنوان اولین مجسمه‌ساز تاریخ ایران معرفی نماید. گواه وی ابیات زیر است:

به تیشه صورت شیرین بر آن سنگ
چنان بر زد که مانی نقش ارژنگ
پس آنگه از سنان تیشه تیز
گزارش کرد شکل شاه و شبدیز[۲۲]

تناولی، فرهاد را از لابه‌لای ابیات نظامی یافت. همسانی نام پرویز پادشاه ساسانی و پیشهٔ فرهاد با هنرمند، دستاویزی شد تا آثار خود را با مفاهیمی نوظهور خلق کند. فرهاد واژه‌ای پهلوی و اشکانی است. فرهاد برای نشان دادن مظلومیت اشکانیان سرکوب شده در دوران ساسانی گام در دنیای قصه نهاده است. شخصیت وی در هاله‌ای از ابهام به عنوان عاشقی افسانه‌ای در ادبیات فارسی است. در متون تاریخی از وی نشانی نمی توان یافت. در شاهنامه و بسیاری ازکتاب‌های تاریخی، از شخصیت فرهاد سخنی به میان نیامده است. همچنین از آنجا که سابقه انتشار داستان خسرو و شیرین به دوره ساسانیان باز می‌گردد، این احتمال تایید می‌شود که شخصیت او ساخته و پرداخته منظومهٔ *خسرو و شیرین* نظامی است (ابوالقاسمی و آرزومند لیالکل، ۱۳۹۰، ۶).

خسرو و شیرین[۲۳] یکی از داستان‌های دورهٔ ساسانی است. این داستان شرح عشق‌ورزی خسروپرویز، شاه ساسانی با شیرین ارمنی است که به حکم ضرورت فرهاد به عنوان شخصیتی صنعتگر و سنگ‌تراش به داستان افزوده و او نیز عاشق شیرین می‌شود. نظامی، شیرین را پری پیکری وصف می‌کند که خوردی خوشتر از شیر نداشت. چراگاه گله جایی دور از قصر و آوردن شیر مشکل بود. شاپور برای رفع نیاز شیرین پس از تجسس بسیار فرهاد را به عنوان مهندسی سنگ‌تراش به او معرفی کرد و او را با اکرام فراوان به قصر شیرین برد. شیرین از او چاره‌ای اندیشه کرد تا شیر را به آسانی در کاخ بنوشد؛ او پذیرفت و پس از گذشت یک ماه جوی شیر را به سمت کاخ جاری نمود. خسرو با شنیدن عشق فرهاد نسبت به معشوقه‌اش، وی را به کندن کوه و ساخت گذرگاهی برای سپاهیان احضار نمود؛ فرهاد به شرطی پذیرفت که خسرو ترک شیرین کند. خسرو برای حذف رقیب عشقی، خبر دروغین مرگ شیرین را به فرهاد داد. چون کوهکن چنین شنید، در غم وصال از بلندای کوه به پایین افتاد و جان سپرد؛ در ادامه خسرو به دست فرزندش شیرویه به طمع تصاحب شیرین کشته شد. شیرین نیز با مرگ خود دست شیرویه را از رسیدن به او کوتاه کرد.

خوانش بیش‌متنی و بینامتنی آثار

شاید این اولین پژوهشی است که با رویکردی ترامتنی به روابط میان دو متن منتزع و منتظم می‌پردازد. در یک سو آثار حجمی (آن هم با صورتی منتزع) به عنوان بیش‌متن قرار دارد که با پیش‌متن کلامی (آن هم به صورت منتظم) بررسی، واکاوی و خوانش می‌شود.

آغاز داستان و خوانش آثار

در آن وادی که جائی بود دل‌گیر
نخوردی هیچ خوردی خوشتر از شیر
دل شیرین حساب شیر می‌کرد
چه فن سازد در آن تدبیر می‌کرد
گله دور است و ما محتاج شیریم
طلسمی کن که شیر آسان بگیریم

در متن کلامی در آغاز عشق فرهاد، بارها از واژهٔ شیر به‌عنوان تنها نیاز شیرین یاد شده است. شیر سقاخانه وام عنصری تصویری از اعتقادات مذهبی ایران اسلامی در مکتب سقاخانه است. خالق بیش‌متن که از عناصر جنبش خویش وام‌دار است، از میل وافر شیرین به شیر بهره برده و در بیش‌متن شیر (سقاخانه) را جایگزین شیر (رمه) در پیش‌متن کرده است تا با جناسی تام[۲۴] میان واژه و تصویر توأم با تراگونگی در گونهٔ تراوستیسمان رابطهٔ بیش‌متنی ایجاد کند. بدین معنا شخصیت فرهاد در پیش‌متن در فرآیند تبدیل به بیش‌متن توأم با شوخی‌های کوچه بازاری دچار تحول و دگرگونی شده است (تصویر ۱).

در متن کلامی در بخش کوه‌کندن فرهاد و زاری او فرهاد پس از قبول تقاضای شیرین در اندیشهٔ خویش خطاب به شیرین اذعان می‌کند: به گوارایی شیر مادر، چنان جوی شیری تقدیم کنم که وجود شما شاد گردد. در ارتباط با متن کلامی خالق بیش‌متن پیکر فرهاد را به‌عنوان فردی که توانایی رفع نیاز و حاجات شیرین را دارد به صورتی تجسم کرده است که جنسیت او با شیر آبی که جایگزین آلت نرینه در اندام فرهاد شده است، آشکارا قابل تفکیک است. ویژگی نرینگی و جایگزینی شیرسقاخانه با اندام نرینه در سایر مجسمه‌های فرهاد نیز قابل مشاهده است (تصاویر ۱ - ۲ و ۴). این امر منجر گشته در بیش‌متن با تغییر، افزایش و جانشینی عناصر در شخصیت فرهاد با گونه‌ای تراوستیسمان مواجه شویم. در بینامتنیت نیز به صورت ضمنی و نه آشکارا به متن کلامی ارجاع داده شده است (تصویر ۱).

واژهٔ شیر در اغلب ابیات پیش‌متن دیده می‌شود؛ ازاین‌رو خالق بیش‌متن برای ایجاد ارتباط، شیرهای سقاخانه را جایگزین شیرهای

تصویر ۱. *عاشقان*، پرویز تناولی، ۱۹۶۱ م. مأخذ: (تناولی، ۲۰ دی ۱۴۰۰)

متن‌کلامی کرده تا همچون جناسی تام فی‌مابین شیر در پیش‌متن و شیر در بیش‌متن باشد.

بلی باشد ز کار آدمی دور
بهشت و جوی شیر و حوضه و حور
بدان شیری که اول مادرت داد
که چون از جوی من شیری خوری شاد
کنی یادم به شیر شکرآلود
که دارد تشنه را شیر و شکر سود

در بخش کوه‌کندن فرهاد و زاری او در پیش‌متن، فرهاد در پیشگاه شیرین، خود را چون طفلی شیرخوار در عشق به شیرین می‌داند و خود را وابسته به شیر شیرین بیان می‌کند. خالق بیش‌متن نیاز فرهاد به شیر را نزد شیرین با تراگونگی در بیش‌متنیت با شیر سقاخانه جایگزین کرده است تا به صورت ضمنی به پیش‌متن ارجاع داده شود (تصویر ۱).

به شیری چون شبانان دست گیرم
که در عشق تو چون طفلی به شیرم
به یاد آرم چو شیر خوش‌گواران
فراموشم مکن چون شیرخواران
گرم شیرینیی ندهی ز جامت
دهان شیرین همی دارم به نامت

در متن‌کلامی اکنون او اسیر عشق گشته است. تنها نیاز او شیر شیرین است. او شبانگاهان برای نوشیدن شیر به یاد شیرین در کنار حوضهٔ شیر پرسه می‌زند.

شبانگاه آمدی مانند نخجیر
وزان حوضه بخوردی شربتی شیر
جز آن شیر از جهان خوردی نبودش
برون زان حوض ناوردی نبودش
شکر لب داشت با خود ساغری شیر
به دستش داد کاین بر یاد من گیر
ستد شیر از کف شیرین جوانمرد
به شیرینی چه گویم چون شکر خورد
چو شیرین ساقیی باشد هم آغوش
نه شیر ار زهر باشد هم شود نوش

در بخش زاری فرهاد از عشق شیرین، نظامی او را چنان شیدای شیرین توصیف می‌کند که همچون طفلی، نیازمند نوشیدن از جام وجود شیرین است؛ طفلی که سیراب کننده و عامل سیرابی خویش را نمی‌شناسد.

چو طفلی تشنه کابش باید از جام
ندانـد آب را و دایه را نام

چنان‌که در بیش‌متن مشاهده می‌شود (تصویر ۱)، خالق بیش‌متن کاسه سقاخانه را جایگزین صورت فرهاد و جام در پیش‌متن کرده تا با جانشینی و افزایش عناصر در بیش‌متنیت با تراوستیسمان و تراگونگی نیاز او به سیراب شدن از شیرین را ارایه نماید. این کاسه نمادین با حرکتی دورشونده از شیری که جایگزین لب‌های شیرین شده مجسم گشته است. چهره شهبانو با تاجی در تقابل با کاسهٔ نیاز فرهاد قرار گرفته تا معرف شخصیت صنعتگر عاشق و شخصیت نجیب‌زاده معشوق باشد. این امر در بینامتنیت به شکل ضمنی و در بیش‌متنیت با تراگونگی به بیان معانی در متن‌کلامی پرداخته است (تصویر ۱).

فرو رفته دلش را پای در گل
ز دست دل نهاده دست بر دل

بعد از آن که عشق شیرین وجود فرهاد را تسخیر کرد، تحمل دوری و صبر و بردباری از او سلب گشته بود. این ویژگی را نظامی با کنایه به پای در گل ماندن، مطرح کرده است. در بیش‌متن پاهای فرهاد بدون اجزایی که انگشتان پا را تداعی کند خلق گشته و گویا تا مچ پا در بستر خود فرو رفته است، تا این‌گونه جایگزینی تصویری برای متن‌کلامی پای در گل رفتن عاشق باشد. این ویژگی با تراگونگی به صورت ضمنی در بینامتنیت به القای مفاهیم شخصیت فرهاد در پیش‌متن می‌پردازد (تصویر ۱).

در پیش‌متن عشق به شیرین حرارتی در اندام هفت‌گانه فرهاد ایجاد کرده که آرامش او را سلب و روح و روان فرهاد را مُسخر کرده است. چشم قادر به دیدار یار نیست، زبان از بیان عشق قاصر است، گوش از شنیدن صدای معشوقه محروم گشته و دل از هجران یار مجروح گشته است.

ز گرمی برده عشق آرام او را
به جوش آورده هفت اندام او را
رسیده آتش دل در دماغش
ز گرمی سوخته همچون چراغش
ز مجروحی دلش صد جای سوراخ
روانش بر هلاک خویش گستاخ

در بیش‌متن (تصویر۲) با عنوان *شاعر مینیاپولیس*[۲۵] سینهٔ فرهاد سوراخ‌سوراخ شده است، تا جایگزینی برای پیش‌متن صد جای سوراخ در دل باشد. ازآن‌رو که اندام تناسلی می‌تواند بخشی از هفت اندام[۲۶] تلقی شود؛ شیر سقاخانه جایگزین شده است تا علاوه‌بر نمایش جوشش و غلبه

شهوت در شخصیت فرهاد، رابط میان گرما و جوشش اندام در پیش‌متن و بیش‌متن باشد. این اثر در گونهٔ تراوستیسمان با حذف، افزایش و جایگزینی عناصر در بیش‌متنیت با تراگونگی همراه است. در بینامتنیت به صورت ضمنی به شخصیت فرهاد در متن‌کلامی ارجاع داده می‌شود (تصویر ۲).

در پیش‌متن آمده است که از صدای نالهٔ فرهاد عاشق، سنگ سوراخ می‌شد. وجود بی‌قرار او وابسته به عشق و روح او از جسم مادی فراری بود. وی آرزو داشت از کالبد خویش جدا شود تا در کنار جسم شیرین در یک تن سکنی گزیند. در اثر *شاعر در عشق* (تصویر ۳) جسم واحدی را شاهد هستیم که عاشق و معشوق در یک تن مجسم شده‌اند.

ز تن می‌خواست تا دوری گزیند
مگر با دوست در یک تن نشیند

در پیش‌متن از این موضوع به دفعات یاد شده که عشق شیرین چنان در وجود فرهاد نهادینه شد که برای او تفکیک وجود خویش از وجود شیرین غیرممکن بود. او از جسم خود بیزار و در آرزوی جسم شیرین برای روح عاشق خویش بود.

چنان با اختیار یار در ساخت
که از خود یار خود را باز نشناخت
دل از رخت خودی بیگانه بودش
که رخت دیگری در خانه بودش

خالق بیش‌متن به‌جای سر، قلب‌هایی را در ابعاد متفاوت جایگزین کرده و به‌جای اجزای صورت قفل‌هایی را قرار داده است که به سبب شکل ظاهری تداعی کننده اندام جنسی زنانه و مردانه است و اشاره به میلی دارد که هرگز محقق نشد (تصویر ۳). این عناصر حاکی از افزایش و جانشینی در بیش‌متن است. تناولی در مصاحبه‌ای تصویری اذعان می‌کند: کاربرد قفل در آثارش به دلیل ساختار قفل و وجود عناصر نر و ماده در اجزای آن برای وی جذاب و حایز اهمیت است (تناولی، ۱۰ خرداد ۱۴۰۱). این امر با رابطهٔ تراگونگی، بیش‌متنی در گونهٔ پارودی ایجاد کرده که بدون تخریب شخصیت‌های پیش‌متن به متن‌کلامی پرداخته و متن

تصویر ۲. *شاعر مینیاپولیس*، پرویز تناولی، ۱۹۶۲ م. مأخذ: (تناولی، ۲۰ دی ۱۴۰۰)

تصویر ۳. *شاعر در عشق*، پرویز تناولی، ۱۹۶۰ م. مأخذ: (تناولی، ۲۰ دی ۱۴۰۰)

تازه‌ای خلق کرده است.

ز گریه بلبله وز ناله بلبل
گره بر دل زده چون غنچه دل

در پیش‌متن، فرهاد به بلبل عاشق ادبیات فارسی تشبیه شده است. زمانی که خسرو پرویز با فرهاد به مناظره پرداخت، منجر به افزایش میل شیرین در وجود پادشاه خسرو پرویز شد. نظامی این اتفاق را رقابت دو بلبل عاشق می‌پندارد.

دو هم میدان بهم بهتر گرانید
دو بلبل بر گلی خوشتر سرانید

در قسمت میانی اندام بیش‌متن (تصویر ۳) واژهٔ پرویز جایگزین شیر سقاخانه در قیاس با سایر فرهادهای تناولی شده است، تا با تخریب رقیب عشقی، جایگاه فرهاد را در این رقابت مسجل نماید. این امر با تراگونگی در گونه تراوستیسمان در بیش‌متنیت به تحقیر و تخریب کوچه بازاری شخصیت خسرو پرویز در پیش‌متن می‌پردازد. در بینامتنیت با ارجاعی لفظی، صریح و آشکار، نظام نوشتاری پرویز چون عنصری مهاجر به همان شکلی که در متن کلامی دیده می‌شود در متن تصویری حضور یافته است.

بلبل در منطق‌الطیر، نمایندهٔ انسانی است که فریب مظاهر دنیوی را خورده و عمر خود را به پای عشق زمینی و مظاهر ناپایدار آن سپری می‌کند. مولانا این عشق را ننگین می‌داند.

عشق‌هایی کز پی رنگی بود
عشق نبود، عاقبت ننگی بود

در شعر عطار بلبل هدفش عشقی ناپایدار است. وجود بلبل شخصیت فرهاد را شخصیتی زمینی ظاهربین و شیفته گل معرفی می‌کند که طالب زیبایی دنیوی است. در بیش‌متن علاوه‌بر استفاده از واژهٔ بلبل به عنوان عناصر نوشتاری و مهاجر بر پیکر اثر (تصویر ۳) در عنوان نیز خالق بیش‌متن بر حضور این واژه تاکید ورزیده است (*شاعر و بلبل*، تصویر ۴) که نوعی پیرامتنیت پیوسته برای اثر محسوب می‌شود و همچون آستانه‌ای برای ورود به اثر، مخاطب را مشایعت می‌کند.

بدان نازک تنی و آبداری
چو مرغی بود در چابک سواری

در دیدار شیرین از فرهاد، در پیش‌متن شیرین به پرنده‌ای چابک تشبیه شده است. جنبش سقاخانه وام‌دار پرنده‌های اماکن مقدس و

تصویر ۴. *شاعر و بلبل*، پرویز تناولی، ۱۹۶۱ م. مأخذ: (تناولی، ۲۰ دی ۱۴۰۰)

عَلَم‌های عاشورایی است. خالق بیش‌متن از این امر بهره برده و شیرین را همچون پرنده‌ای در قفس سینه فرهاد مجسم کرده است که با افزایش و جانشینی عناصر پیش‌متن با تراگونگی در بیش‌متن و اشاره‌ای ضمنی در بینامتنیت، به متن پیشین خود ارجاع داده شده است (تصاویر ۴-۵).

ز گوهـــر شب چراغی چند بودش
که عقد گوش گوهـربند بودش
ز نغزی هر دری مانـــــد تاجی
وزو هر دانه شهری راخـــــراجی
گشاد از گوش با صد عذر چون نوش
شفاعت کرد کاین بستان و بفروش
بر آن گنجـینه فرهاد آفرین خواند
ز دستش بستد و در پایش افشـاند

در خوانش اثر شاعر و بلبل، فرهاد قفلی بر اندام میانی خود نهاده و قفسه سینهٔ او با قفس پرنده‌ای جایگزین شده است که بلبلی را در حبس دارد. شیرین بعد از بیان تقاضای خود، گوشواره ارزشمندی را از گوش گشود و با احترام تقدیم فرهاد کرد. فرهاد پس از تحسین این گنجینه ارزشمند، آن را از دست شیرین گرفت و به پاهای او تقدیم کرد. خالق بیش‌متن از حافظهٔ تاریخی مخاطبین خویش بهره هوشمندانه برده و در بیش‌متن دستی را که همچون دست حضرت ابوالفضل العباس(ع) در کاسه‌های سیراب کنندهٔ اعتقادات مذهبی مورد احترام قرار دارد، به نشان اکرام و احترام جایگزین دست شیرین کرده و آن را در رأس اثر برافراشته است. گوشواره‌ای را می‌بینیم که بر گوشهٔ قفس عشق آویزان شده است تا یادآور پیش‌متن خویش باشد (تصویر ۴). خالق بیش‌متن این گونه با حذف، جانشینی و افزایش عناصر با تراگونگی به شخصیت فرهاد در متن کلامی پرداخته است.

نبود آگه که مرغش در قفس نیست
به میدان شد ملک در خانه کس نیست

در پیش‌متن روح فرهاد به مرغی تشبیه شده که از فراق یار از قفس وجود خویش پرکشیده است، در حالی که خود از این امر آگاه نیست. در بیش‌متن در حالی که مرغی در قفسهٔ سینه فرهاد دیده می‌شود، دست نیاز او رو به آسمان طلب عشق از پروردگار دارد. با توجه به تکرار و جایگزینی شیر به جای آلت نرینه، با افزایش و جانشینی عناصر پیش‌متن، در بیش‌متنیت با تراگونگی تراوستیسمان و در بینامتنیت با اشاره‌ای ضمنی به متن پیشین می‌پردازد (تصویر ۵).

به ســختی می‌گذشــتش روزگاری
نمی‌آمــد ز دســتش هیــچ کاری

بعد از اولین ملاقات و دلباختن فرهاد به شیرین پیش‌متن به کنایه صحبت از دستان فرهاد می‌کند که در انجام امور ناتوان بود و دست و دلش به کار نمی رفت. این کنایه از ناتوانی وی به دلیل دوری از عشق، مطرح می‌شود. در پیش‌متن فرهاد با زاری از تقدیر و سرنوشتی که با کوتاه کردن دست او در رسیدن به عشق چنین برای او رقم زده است، گلایه می‌کند.

اگر در تیغ دوران زحمتی هست
چرا برد تو را ناخن مرا دست

خالق بیش‌متن برای بیان معانی پیش‌متن فرهاد را دارای بازو و بدون دست (تصاویر ۱-۳ و ۶) و یا با پیکری فاقد بازو و دست (تصاویر۴-۵) مجسم کرده است، تا ناتوانی او در رسیدن به عشق را با تراگونگی در بیش‌متنیت و اشاره‌ای ضمنی در بینامتنیت این‌گونه به مخاطب ارایه نماید.

جوابش داد مرد آهنین چنگ
که بردارم ز راه خسرو این سنگ

تصویر ۵. *شاعر و پرنده*، پرویز تناولی، ۱۹۶۱ م. مأخذ: (تناولی، ۲۰ دی ۱۴۰۰)

پیش‌متن، شخصیت فرهاد را مردی با دستان آهنین تشبیه می‌کند. فرهاد تقاضای دور از دسترس خسرو را پاسخ مثبت می‌دهد، تا بتواند از عشق شیرین کامیاب شود. عنصر قابل احترام دست در مکتب سقاخانه خالق بیش‌متن را بر آن داشته، از این عنصر ارزشمند در آثار خویش بهره بسیار ببرد. او به سبب ارزش‌نهادن به دستان تلاشگر فرهاد، جای دست را با سر که مرکز ثقل، تفکر و اندیشه انسان است، جایگزین کرده است. وی هوشمندانه علاوه‌بر استفاده از حافظهٔ تاریخی مخاطبان ایرانی، دست تمنای اسطورهٔ پیکرتراشی خویش در رسیدن به عشق و دستان آهنین و با ارادهٔ او را این‌گونه در پیکر فرهاد بازنمایی کرده است (تصاویر ۴-۶). به همین دلیل در بیش‌متنیت در گونهٔ پارودی بدون تخریب شخصیت فرهاد با تراگونگی به پیش‌متن پرداخته و در بینامتنیت به صورت ضمنی به متن کلامی ارتباط پیدا کرده است.

از آنجا رفت بیرون تیشه در دست
گرفت از مهربانی پیشه در دست
من اندر دست تو چون کاه پستم
وگرنه کوه عاجز شد ز دستم
چو کار آمد به آخر حوضه‌ای بست
که حوض کوثرش زد بوسه بر دست
بسی بر دست فرهاد آفرین کرد
که رحمت بر چنان کس کاین چنین کرد

در پیش‌متن، فرهاد پس از اولین ملاقات آن‌چنان شیدای عشق شیرین شد که در تنهایی و غیاب عشق خویش با او گفت‌وگو می‌کرد. فرهاد در وصف دستان نیرومند خویش می‌گوید: در دستان تو، من ذرهٔ کاهی هستم وگرنه کوه، با این عظمت از قدرت دستان من عاجز است. شیرین بعد از مواجهه با جوی و حوضچهٔ شیر فرهاد آن‌قدر شگفت‌زده شد که در زمان ملاقات، او را به سبب داشتن چنین دستان هنرمندی از نزدیکان خود برتر نشاند. خالق بیش‌متن معتقد است: دست فرهاد دستی است که می‌توانست به‌جای کوه‌کندن به عشق‌ورزی با شیرین بپردازد (تناولی، ۱۰ خرداد ۱۴۰۱). در پیش‌متن در وصف دستان توانمند فرهاد مطالب بسیار وجود دارد:

به پیشه دست بوسندش همه روم
به تیشه سنگ خارا را کند موم
به چابک دستی و استاد کاری
کنی در کار این قصر استواری

خالق پیش‌متن در آغاز داستان فرهاد را به فیل قوی هیکل تشبیه می‌کند.

چو یک پیل از ستبری و بلندی
به مقدار دو پیلش زورمندی

در بخش رای زدن خسرو در کار فرهاد، پادشاه دستور داد او را عزیز دانسته و جایگاهی شایسته برای او منظور و هم‌تراز جثهٔ فیل مانندش، به او طلا پیشکش کنند.

ز پای آن پیل بالا را نشاندند
به پایش پیل بالا زر فشاندند

در بخش آگاهی خسرو از رفتن شیرین نزد فرهاد و کشتن فرهاد به مکر، زمانی که قاصد خسرو، فرهاد را می‌بیند او را همچون شیر وحشی و فیل مستی می‌یابد که سنگ و آهن در دستان او توان استقامت ندارد.

تصویر ۶. شاعر، پرویز تناولی، ۱۹۶۲ م. مأخذ: (تناولی، ۲۰ دی ۱۴۰۰)

بسان شیر وحشی جسته از بند
چو پیل مست گشته کوه می‌کند

خالق پیش‌متن در رای زدن خسرو توصیف می‌کند: فرهاد در کاخ سلطنتی همچون شیری که قصد مقاومت و مواجهه با رقیب خویش را دارد از تخت و جایگاه و شکوه پادشاهی خسرو نمی‌هراسد.

نه در خسرو نگه کرد و نه در تخت
چو شیران پنجه کرد اندر زمین سخت
غم شیرین چنان از خود ربودش
که پروای خود و خسرو نبودش

در بیش‌متن (تصویر ۷) فرهاد، با هیبتی وهم‌آلود به مثابه حیوانی برروی چهارپا و موجودی درنده، منتزع از فیلی مست با عاج‌هایی مجسم شده که شیری حجیم‌تر از شیر سایر پیکره‌ها، از اندام میانی او بیرون زده است. صورت خاردار و پنجه‌های فرورفته در زمین، آمادگی او را برای پیکار با خسرو و کسب شیرین این‌گونه در ارتباط با پیش‌متن به بیش‌متن کشانده است. این امر منجر شده در بیش‌متنیت با رابطهٔ تراگونگی در گونهٔ تراوستیسمان و در بینامتنیت به صورت ضمنی به متن کلامی مرتبط شود (تصویر ۷).

وگر خاکم توای گنج خطرناک
زیارت خانه‌ای بر ساز ازین خاک

فرهاد در غیاب شیرین در زمان کوه کندن با او به صحبت می‌پردازد و از او می‌خواهد هر چند فرهاد جایگاه اجتماعی شایسته‌ای ندارد و شیرین از طبقهٔ اشراف است، بر او منت نهاده و از خاک بی‌مقداری چون او،

زیارتخانه‌ای مقدس به پا دارد.

ز باد مـرگ چون افتـاد بر خاک
ز طـاق کوه چون کوهی در افتـاد
ز خاکش گنبدی عالی برافراخت
وز آن گنبد زیارتخانه‌ای ساخت

در پایان داستان در پیش‌متن با خبر دروغین مرگ شیرین، فرهاد از کوه فروافتاده و در حسرت وصال از دنیا می‌رود. شیرین با شنیدن مرگ او زیارتخانه‌ای برای فرهاد برپا می‌کند (تصویر ۸).

در بیش‌متن، فرهاد به نشانه مرگ بر زمین افتاده است. او بدون سر، دست و پا، توأم با قفسهٔ سینه‌ای که همچون پنجرهٔ ضریح مطهر اماکن مقدس و یا سقاخانه‌ها با قفل‌های زوجی که نماد آرزو و حسرتی است که هرگز اجابت نشد به اعتقادات مذهب تشیع نیز نظر دارد. خالق بیش‌متن با حذف، افزایش و جانشینی عناصر در بیش‌متن با تراگونگی علاوه‌بر ارجاع به پیش‌متن و مرگ فرهاد، ساخت آرامگاه را بر پیکر او مجسم ساخته است که به صورت ضمنی به پیش‌متن اشاره دارد.

ترنـــج از دود گوگرد آن ندیده
که ما زین نُه ترنج نارسیده
چو یوسف زین ترنج ار سر نتابی
چو نارنـج از زلیخا زخم یابی
سحرگه مست شو سنـگی برانداز
ز نارنج و ترنج این خوان بپرداز

تصویر ۷. *شاعر*، پرویز تناولی، ۱۹۶۱ م. مأخذ: (تناولی، ۲۰ دی ۱۴۰۰)

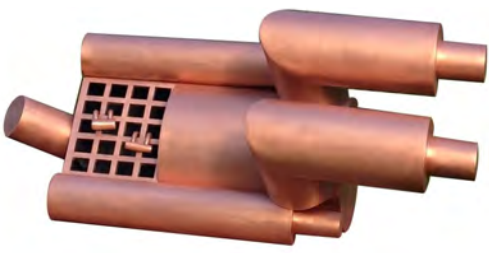

تصویر ۸. *سقوط کوهکن*، پرویز تناولی، ۲۰۱۵ م. مأخذ: (تناولی، ۲۰ دی ۱۴۰۰)

خالق پیش‌متن از زبان فرهاد گلایه از رنج آسمان نُه سپهر می‌کند. او در زمان احتضار تجارب خویش را در عشق نافرجام هستی این‌گونه بیان می‌کند: آدمی اگر از ترنج وسوسه برانگیز هستی در عشق‌ورزی و میل به عاشقی روی گردان نباشد، مانند نارنج در دستان معشوق آسیب خواهد دید؛ آگاه باش و از نارنج و ترنج[۲۷] هستی روی گردان باش. در بیش‌متن با فرهادی مواجه می‌شویم که با حالتی محتضر بدون دست و پا بر زمین افتاده است، در حالی که قفسهٔ سینه او چون پنجره‌های اماکن متبرک مجسم شده است، دستانی از داخل لیموهایی را در خارج از کالبد جسمانی می‌فشارد که اشاره به میل درونی و امیال بیرونی انسان دارد. این برخورد تصویری جایگزینی در بیش‌متن، برای نارنج و ترنج پیش‌متن است و آشکار می‌کند چگونه نارنج و ترنج شیرین، فرجام تلخ برای فرهاد عاشق رقم زد. هنرمند توأم با تراگونگی و ایده‌ای شوخ‌طبعانه در رابطهٔ بیش‌متنی در گونهٔ تراوستیسمان با شوخی کوچه بازاری به شخصیت پیش‌متن در بیش‌متن پرداخته است (تصویر ۹).

سراینده چنین افکند بنیاد
که چون در عشق شیرین مُرد فرهاد

واژهٔ پرویز در سه ساختار بیانی مختلف در آثار تناولی حضور یافته‌است:

۱. پرویز بر پیکر شیرین حک شده است تا ادعای تملک شیرین را برای خسرو پرویز به اثبات رساند. در پیش‌متن در مواجهه خسرو و فرهاد، پادشاه به مالکیت شیرین اذعان دارد و از فرهاد می‌خواهد این هوس‌رانی را به پایان رساند (تصویر ۱۰).

بگفت او آن من شد زو مکن یاد
بگفت این کی کند بیچاره فرهاد

فرهاد با زاری در عشق شیرین در خلوت خویش با علم به این که شیرین دل درگرو خسرو دارد در خیال خود با شیرین چنین می‌گوید:

تو را تا دل به خسرو شاد باشد
غریبی چون منت کی یاد باشد

در پیش‌متن در بیان عدالت در ابراز عشق شیرین نسبت به پرویز و فرهاد، او نام شاه، شیرین و خود را در تعداد حروف همسان دانسته و از شیرین نسبت به دل سپردن در گرو پرویز گلایه می‌کند.

زپـــرویز و ز شیـــرین و زفرهـــاد
همه در حـرف پنجیـــم ای پری‌زاد
چرا چون نام هر یک پنج حرفست
به بردن پنجه خسرو شگرفست

تصویر ۹. *فرهاد لیموها را می‌فشارد*، پرویز تناولی، ۱۹۶۵ م. مأخذ: (تناولی، ۲۰ دی ۱۴۰۰)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تصویر ۱۰. بخشی از اثر عاشقان، پرویز تناولی، ۱۹۶۱ م.
مأخذ: (تناولی، ۲۰ دی ۱۴۰۰)

خالق بیش‌متن به تبعیت از متن‌کلامی بر پیکر شیرین همراه با نظام تصویری به خلق نظام نشانه‌ای نوشتاری پرویز پرداخته است که در بینامتنیت با ارجاعی لفظی، صریح و آشکار به پرویز اشاره دارد. در بیان معانی پنهان در اثر، حک شدن نام پرویز بر پیکر شیرین اشاره به تملک پادشاه دارد. در بیش‌متنیت با همان گونگی در واژهٔ پرویز در متن تصویری مواجه می‌شویم. این عنصر نوشتاری همچون واژه‌ای مهاجر به عاریت گرفته شده تا ارجاعی صریح به پیش‌متن باشد (پرویز در تصاویر ۱-۲ و ۱۰).

۲. در بیش‌متن برای ابراز بی‌تفاوتی فرهاد نسبت به پیشگام بودن عشق خسرو به شیرین و به قصد کوچک شمردن خسرو پرویز از منظر فرهاد کوهکن، نام پرویز پادشاه زمانه بر اندام میانی فرهاد چون عنصری مهاجر به همان شکلی که در متن‌کلامی دیده می‌شود، در متن تصویری حضور دارد. در متن‌کلامی در بخش آگاهی خسرو از عشق فرهاد به شیرین در مناظره دو عاشق، فرهاد با بی‌پروایی در برابر خسرو ایستاده و با او به جدال لفظی می‌پردازد.

هراسی نز جوان دارد نه از پیر
نه از شمشیر می‌ترسد نه از تیر
به هر نکته که خسرو ساز می‌داد
جوابش هم به نکته باز می‌داد

پیش‌متن اشاره می‌کند، فرهاد بدون ترس و واهمه از خسروپرویز و عواقب عشق‌ورزی به شیرین اقدام به پرسه زنی در اطراف قصر او می‌کند.

کند هر هفته بر قصرش سلامی
شود راضی چو بنیوشد پیامی

پرویز بر اندام میانی، همچون نظامی نوشتاری، خلق شده تا همراه با نظام تصویری و مونتاژی در متن جدید در همان‌گونگی با گونه‌ای شارژ توأم با طنز و تغییر، شخصیت خسرو پرویز را به عنوان رقیب عشقی فرهاد، تخریب و تحقیر کند.

۳. پرویز، در قالب امضای خالق بیش‌متن ثبت شده است. از وجه نهایی، پرویز نام خالق بیش‌متن است که به جهت ثبت امضا بر پیکر اثر حک شده است.

خوانش پیرامتنی

در پیرامتنیت، عنوان متن‌های مورد مطالعه چون: فرهاد، عاشق، عاشقان، شاعر در عشق، شاعر و بلبل، سقوط کوهکن و فرهاد لیموها را می‌فشارد؛ همچون آستانه‌ای مخاطب را مشایعت کرده تا ارتباط میان پیش‌متن و بیش‌متن را ادراک کند. این پیرامتن‌ها در حالی که متن اصلی را دربرمی‌گیرد، متن مستقلی نیست و همچون متنی پیوسته مرتبط با متن اصلی است و دریافت متن را از سوی خوانندگان جهت‌دهی و کنترل می‌کند، چرا که متون تصویری شاهدی بصری دال بر شخصیت و اندام فرهاد کوهکن ندارد.

خوانش سرمتنی

رابطهٔ سرمتنی و تعلقی آثار مورد مطالعه هر چند به مکتب سقاخانه نسبت داده می‌شود، اما در ارتباط یک متن با گونه‌هایی که به آن تعلق دارد می‌توان این آثار را هم‌سو با متن‌هایی دیگر و آثار مشابهی متعلق به مکتب سورئالیسم دانست. پیکرهای زن و مرد در آثار آلبرتو جاکومتی[۲۸] شامل انسان‌هایی بسیار ساده شده است که گاه مانند فرهادهای تناولی توأم با بازوهای قطع شده و گاه با یک پا مجسم شده‌اند که می‌تواند رابطه‌ای سرمتنی با این گونه آثار برقرار کند (تصویر ۱۱). فرهادهای تناولی می‌تواند در ارتباط سرمتنی و تعلقی با پیکرهای زن و مرد آثار هنری مور[۲۹] با عنوان گونه‌های هم‌نوع، در ارتباط باشد (تصاویر ۸ - ۹ و ۱۲). در تاریخ نگارگری ایران اسلامی نیز اثری منسوب به بهزاد[۳۰] وجود دارد که شمایل اندام او با تعدادی از فرهادهای تناولی پیوندی تعلقی و نزدیک دارد (تصاویر ۸ - ۹ و ۱۳). با توجه به نتایج مندرج در جدول (۱) هنرمند در بیش‌متن با تراگونگی، افزایش و جانشینی عناصر در گونهٔ تراوستیسمان به شخصیت فرهاد در پیش‌متن پرداخته است و ارجاعی ضمنی به شخصیت فرهاد در متن‌کلامی دارد.

تصویر ۱۱. سمت راست شاعر، پرویز تناولی،۱۹۶۲ م، مأخذ: (تناولی، ۲۰ دی ۱۴۰۰)، سمت چپ زن ایستاده، جاکومتی، ۱۹۶۴ م، مأخذ: (URL1)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تصویر ۱۲. به ترتیب از بالا به پایین *پیکر لمیده*، *هنری مور*، ۱۹۶۷ م. مأخذ: (URL2). *فرهاد افتاده*، پرویز تناولی، ۱۹۵۹ م. مأخذ: (تناولی، ۱۰ خرداد ۱۴۰۱)

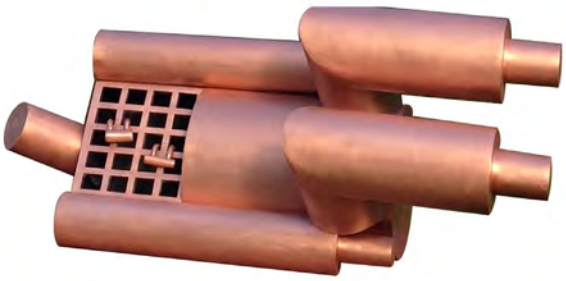

تصویر ۱۳. به ترتیب از بالا به پایین *سقوط کوهکن*، پرویز تناولی، ۲۰۱۵ م. مأخذ: (تناولی، ۲۰ دی ۱۴۰۰). *مرگ فرهاد*، منسوب به بهزاد، ۱۵۲۲ م، بخشی از نگاره در خمسهٔ نظامی هرات. مأخذ: (آژند، ۱۳۹۵، ۴۱۵)

جدول ۱. نتایج حاصل از خوانش ترامتنیت شخصیت فرهاد در متن کلامی و متن تصویری.

	پیش‌متن متن کلامی	بیش‌متن متن تصویری	بیش‌متنیت (برگرفتگی)						بینامتنیت (هم‌حضوری)		
			همان‌گونگی			تراگونگی			صریح	غیرصریح	ضمنی
			پاستیش	شارژ	فورژری	پارودی	ترامستیسمان	جایگشت			
۱	دل شیرین حساب شیر می‌کرد که چون از جوی من شیری خوری شاد جز آن شیر از جهان خوردی نبودش شکر لب داشت با خود ساغری شیر ستد شیر از کف شیرین جوانمرد چو طفلی تشنه کابش باید از جام و...						✓		پرویز		✓
۲	به جوش آورده هفت اندام او را ز مجروحی دلش صد جای سوراخ و...						✓				✓
۳	مگر با دوست در یک تن نشیند که رخت دیگری در خانه بودش ز گریه بلبله وز ناله بلبل دو بلبل بر گلی خوشتر سرانید و...					✓	✓		پرویز و بلبل		✓
۴	که عقد گوش گوهر بند بودش چو مرغی بود در چابک سواری و...						✓				✓

۵	نبود آگـه که مرغـش در قفس نیسـت نمی‌آمـد ز دسـتش هیـچ کـاری و...					✓					✓
۶	جوابـش داد مـرد آهنـین چنـگ مـن اندر دسـت تـو چـون کاه پسـتم که حـوض کوثرش زد بوسـه بر دسـت بسـی بـر دسـت فرهـاد آفریـن کـرد به پیشـه دسـت بوسـندش همـه روم بـه چابـک دسـتی و اسـتاد کاری و...								✓		✓
۷	چـو یـک پیـل از سـتبری و بلنـدی بـه مقـدار دو پیلـش زورمنـدی ز پـای آن پیـل بـالا را نشـاندند بسـان شـیر وحشـی جسـته از بنـد چـو پیـل مسـت گشـته کـوه می‌کند چوشیران پنجه کرد اندر زمین سخت و...									✓	✓
۸	ز بـاد مـرگ چـون افتـاد بـر خـاک زیـارت خانـه‌ای بـر سـاز ازیـن خاک ز خاکـش گنبـدی عالـی برافراخـت وز آن گنبـد زیارتخانـه‌ای سـاخت و...								✓		✓
۹	ترنـج از دود گوگـرد آن ندیـده کـه مـا زیـن نـه ترنـج نارسیـده چـو یوسـف زیـن ترنـج ار سـر نتابـی چـو نارنـج از زلیخـا زخـم یابـی و...									✓	✓

نتیجه

در این پژوهش با مطالعهٔ ترامتنیت که رویکردی نشانه‌شناسانه است به روابط میان دو متن منتزع و منتظم از نظام‌های نشانه‌ای متفاوت پرداخته شد. دریک‌سو پیش‌متن کلامی منتظم و در سوی دیگر آثار حجمی منتزع به عنوان بیش‌متن مورد خوانش قرار گرفت. پس از بررسی هر نظام نشانه‌ای با کشف روابط ترامتنی به نقاط اشتراک و افتراق شخصیت فرهاد در متن کلامی و متون تصویری پرداخته شد. با تحلیل مضامین و تفکیک نشانه‌های آشکار و پنهان از لایه‌های دو متن کلامی و تصویری و ارتباط میان متون مشخص شد، در بینامتنیت با ارجاعی لفظی و آشکار نظام نوشتاری، واژه‌های پرویز و بلبل همچون عنصری مهاجر در متون تصویری حضور یافته است.

متن تصویری با اشاراتی ضمنی به شخصیت فرهاد در متن کلامی ارجاع داده می‌شود. در بیش‌متنیت، هنرمند در خلق شخصیت فرهاد در تمامی موارد به دگرگونی، جایگزینی و افزایش به نسبت پیش‌متن پرداخته است که به دلیل دگرگونی و تغییر سرشت توأم با شوخی کوچه بازاری با شخصیت فرهاد، تراگونگی در گونه تراوستیسمان مشاهده می‌شود. هنرمند تلاش کرده است، با بهره‌گیری از محتوای روایت کلامی، روایتی نوظهور براساس خواست ذهنی خویش در بیش‌متن ایجاد کند. ازاین‌رو برگرفتگی‌ها آشکار نیست. عناوین انتخاب شده برای آثار همچون پیرامتنی، موجب افزایش ارتباط میان پیش‌متن و بیش‌متن شده است. این امر دریافت شخصیت فرهاد کوهکن را در بیش‌متن از سوی خوانندگان جهت‌دهی و کنترل می‌کند. در رابطهٔ سرمتنی و تعلقی هر چند آثار مورد مطالعه به مکتب سقاخانه نسبت داده می‌شود؛ اما در ارتباط متن با گونه‌هایی که به آن تعلق دارد، با آثار مشابهی از مکتب سورئالیسم و اثری در نگارگری ایرانی منسوب به بهزاد رابطه‌ای تعلقی برقرار می‌کند.

خالق بیش‌متن به مضمون کلی متن کلامی اکتفا نکرده است. او تلاش کرده در محتوا با رویکردی متفاوت به شخصیت فرهاد بپردازد. از این رو رابطهٔ متن کلامی با متون تصویری بر اساس برگرفتگی با تراگونگی، افزایش و جانشینی منجر به گسترش عناصر درونی در گونهٔ تراوستیسمان و شارژ در بیش‌متن شده است.

پی‌نوشت‌ها

1. Michael Riffaterre.
2. Julia Kristeva.
۳. بازیابی شده در تاریخ ۲۰ دی ۱۴۰۰.
https://www.tanavoli.com/works/sculptures/.
4. Postcolonialism.
۵. *fetish* یا بت‌واره به معنی شیءباوری یا شیءپرستی است. بت‌واره استمداد از نیرویی مخفی و مستور در اشیا است؛ بتی مصنوع یا طبیعی دارای رموز که موجب برانگیختن احترام است. امروزه در معنای رخ‌پرستی و بدن پرستی نیز کاربرد دارد. شیءباوری به معنای اعتقاد به وجود نیرویی ماورایی در اشیا است. نیرویی که رشد و بالندگی فکری یک جامعه را هدایت و در زندگی معتقدین به آن

ایفای نقش می‌کند. منشأ پیدایش این اصطلاح در فرهنگ جوامع بومی آفریقا یافت می‌شود. آن‌ها برای اشیایی خاص، نیرویی ماورایی و مقدس قایل بودند که در رفع مصایب فردی و اجتماعی خود از آن استمداد می‌جستند.

6. Transtextuality. 7. Gerard Genette.

8. Intertextuality. 9. Metatextuality.

10. Paratextuality.

۱۱. Hypertextuality زبرمتنیت.

12. Architextual. 13. Derivation.

۱۴. Pastiche استقبال، تقلیدنمایی، چندسرچشمگی. در هنر به معنی تقلید آگاهانه و ستایشگرانه از سبک دیگر هنرمندان یا به‌کارگیری مؤلفه‌های آثارشان در یک اثر هنری است.

15. Charge. 16. Forgerie.

۱۷. Parody پَرودی، نقیضه. واژهٔ پارودی در اصل کلمه‌ای یونانی است به معنی تقلید آواز و در اصطلاح به معنی تقلید کلمات، سبک، ایده‌ها، لحن و افکار مؤلّف است؛ به نحوی که تمسخرآمیز به نظر برسد.

18. Travestissement. 19. Transposition.

۲۰. کریم امامی روزنامه نگار و منتقد ادبی و هنری اصطلاح سقاخانه را برای این جنبش برگزید، او معتقد بود: مکتب سقاخانه با بازگشت به هنرهای گذشته توانست هنرهای تجسمی ایران را احیا کند.

۲۱. وی در ۱۳۱۶ در تهران متولد شد و در هنرستان هنرهای زیبا در رشته مجسمه‌سازی آموزش دید. برای ادامه تحصیل به ایتالیا رفت و درسال ۱۳۳۸ تحصیلات خود را در آکادمی بررا میلان به پایان رساند.

۲۲. تمامی ابیاتی که در این پژوهش به عنوان پیش‌متن یا متن کلامی استفاده شده است، مستخرج از اشعار نظامی در داستان *خسرو و شیرین*، برگرفته از وب‌گاه گنجور. اشعارسخنوران پارسی‌گو، بازیابی شده در تاریخ ۲۰ آذر ۱۴۰۰ از https://ganjoor.net می‌باشد.

۲۳. نظامی آن را به تقلید از *ویس و رامین* فخرالدین اسعد گرگانی در سال ۵۷۶ هجری در ۶۵۰۰ بیت سروده است (سبحانی، ۱۳۸۶، ۲۱۸). *ویس و رامین* باید از داستان‌های مربوط به اواخر عهد اشکانی باشد. تنها کتابی است که به زبان عربی ترجمه نشده و مردم اصفهان آن را به زبان فارسی میانه می‌خواندند (همان، ۱۹۷).

۲۴. «جناس تام: آن است که الفاظ متجانس در گفتن و نوشتن یعنی حروف و حرکات یکی و فقط در معنی مختلف باشند... مثال از نثر فارسی برادر که در بند خویش است نه برادر نه خویش است» (همایی، ۱۳۸۵، ۴۹).

۲۵. شهر آب، مینیاپولیس ترکیب دو کلمه مینه که در زبان سینوکسی به معنای آب و کلمه پولیس که در زبان یونانی به معنای شهر است.

۲۶. موافق تفسیر حسینی: چشم و گوش و زبان و بطن و فرج [مردی که پیوسته عورتش گشاده باشد (از *لسان‌العرب*)] و دست و پا. هفت اندام . [ه ا] (اِ مرکب) به حسب ظاهر اول سر، دوم سینه، سوم پشت، چهارم و پنجم هر دو دست، ششم و هفتم هر دو پای و به حسب باطن دماغ، دل، جگر، سپرز، شش، زهره و معده و بعضی به جای معده گرده نوشته‌اند (دهخدا، ۲۰ آذر ۱۴۰۰).

۲۷. اکثراً آسمان شب با توجه به ستارگان، به ترنج تشبیه می‌شود و آسمان روز با توجه به یکنواختی به نارنج تشبیه می‌شود و در هر دو ممکن است که مقصود از این نارنج و ترنج، ترنج و نارنج نارسیده باشد (سیف و منصوری، ۱۳۸۹، ۳۵). صاحب آنندراج در ذیل ترنج و نارنج زدن عروس بر داماد آورده است: رسم است در ولایت که چون داماد عروس را به خانه خواهد که بیاورد، بر سر دروازه که می‌رسد، داماد بر عروس و عروس بر داماد ترنج می‌زند (پادشاه، ۱۳۳۶، ۱۰۸۳). برات زنجانی در شرح بیت نخست گفته: «اگر مانند حضرت یوسف از لذّات این دنیا سر نپیچی، مانند نارنج زلیخا ضربت می‌خوری؛ یعنی زلیخا از لذات دنیا سرنپیچید و ضرر دید؛ امّا یوسف سر پیچید و سود برد» (نظامی، ۱۳۷۶، ۵۳۷). یوسف: نماد انسان کامل، زلیخا: نماد دنیای فریب‌کار، ترنج: نماد مایهٔ فریب و زیبایی دنیا نیز می‌تواند باشد، نارنج: نماد انسان بی‌گناه است.

۲۸. Alberto Giacometti پیکره‌ساز سوئیسی ۱۹۰۱-۱۹۶۶.

۲۹. Henry Moore پیکره‌ساز انگلیسی ۱۸۹۸-۱۹۸۶.

۳۰. کمال‌الدین بهزاد نقاش ایرانی سده‌های نهم و دهم هجری.

فهرست منابع

آژند، یعقوب (۱۳۹۵)، *نگارگری ایران (پژوهشی در تاریخ نقاشی و نگارگری ایران)*، جلد اول، تهران: انتشارات سمت.

ابوالقاسمی، سیده مریم؛ آرزومند لیالکل، مصطفی (۱۳۹۰)، بررسی شخصیت فرهاد از واقعیت تا افسانه، *مجلهٔ تاریخ ادبیات*، ۳ (۳)، ۵-۲۲.

پادشاه، محمد (۱۳۳۶)، *فرهنگ آنندراج*، جلد دوم، تهران: کتابخانه خیام.

پاکباز، رویین (۱۳۸۹)، *فرهنگ اصطلاحات هنری و اعلام هنرمندان*، با همکاری توکا ملکی، تهران: فرهنگ معاصر.

تناولی، پرویز (۱۴۰۰)، *وب‌گاه* پرویز تناولی، بازیابی شده در تاریخ ۲۰ دی ۱۴۰۰. https://www.tanavoli.com/works/sculptures

تناولی، پرویز (۱۴۰۱)، تاب تیشهٔ فرهاد، گشتی در دنیای پرویز تناولی، *مصاحبهٔ تصویری*، بازیابی شده در ۱۰ خرداد ۱۴۰۱.
https://www.youtube.com/watch?v=pYFPIiNRTkU

دهخدا، علی اکبر (۱۴۰۰)، مؤسسهٔ *لغت‌نامه* دهخدا، بازیابی شده در تاریخ ۲۰ آذر ۱۴۰۰. https://dehkhoda.ut.ac.ir

سبحانی، توفیق (۱۳۸۶)، *تاریخ ادبیات ایران*، تهران : انتشارات زوار.

سیف، عبدالرضا و منصوری، مجید (۱۳۸۹)، تصحیح و تحلیل چند تصحیف در شعر خاقانی، *پژوهشنامهٔ زبان و ادب فارسی (گوهر گویا)*، ۴ (۱)، ۲۳-۴۶.

نامور مطلق، بهمن (۱۳۸۶)، ترامتنیت مطالعهٔ روابط یک متن با دیگر متن‌ها، *پژوهشنامه علوم انسانی*، (۵۶)، ۸۳-۹۸.

نظامی، الیاس بن یوسف (۱۳۷۶)، *خسرو و شیرین*، به کوشش سعید حمیدیان، تهران: قطره.

نظامی، الیاس بن یوسف (۱۴۰۰)، وب‌گاه گنجور، بازیابی شده در تاریخ ۲۰ آذر ۱۴۰۰، از https://ganjoor.net

نوروزی، نسترن و نامورمطلق، بهمن (۱۳۹۷)، خوانش بیش‌متنی چهار اثر برگزیده تصویرسازی کلودیاپالماروسی با پیش‌متن‌هایی از نقاشی ایرانی، *نشریه هنرهای زیبا: هنرهای تجسمی*، ۲۳ (۱)، ۵-۱۶.
Doi:10.22059/JFAVA.2018.65600

همایی، جلال الدین (۱۳۸۵)، *فنون بلاغت و صناعات ادبی*، تهران: موسسه نشر هما.

URL1:https://www.tate.org.uk/art/artworks/giacometti-standing-woman-t00775(access date:2021/11/21).

URL2:https://renaissancesociety.org/exhibitions/254/henry-moore-chicagos-homage-to-henry-moore/(access date: 2021/ 11/21)